

İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi*

*An Assesment of Climate Change and Global Agreements from the Perspective
of Environmental Ethics*

Tijen İĞCİ¹, Nesrin ÇOBANOĞLU²

¹ Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara
² Gazi Üniversitesi, Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Ankara

Özet: Bu çalışmada temel olarak iklim değişikliği ve ilgili küresel düzenlemeler çevre etiği bağlamında irdelenmektedir. Çalışmanın öncelikli konularını çevre bilinci ve çevre etiği, iklim değişikliği sorunsalı, Birleşmiş Milletler nezdinde kabul edilen uluslararası iklim anlaşmaları ve iklim etiği oluşturmaktadır. Küresel düzeyde uygulanan düzenlemeler çevre etiği yaklaşımları bakımından incelendiğinde ise, BMİDÇS, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması'nın insanmerkezci bir yaklaşımla hazırlandığı konusunda geniş kapsamlı bir mutabakatın olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, iklim değişikliği sorunsalının "kendine özgü" niteliklerini de kullanarak münhasır bir alan olarak ortaya çıkan iklim etiği iklim değişikliği-etik ilişkisinin daha derin bir biçimde incelenmesini sağlamaktadır. Hâkim değer sistemi insan kaynaklı iklim değişikliği gibi küresel çevre sorunları hakkında düşüncelere yön vermek açısından uygun ve yeterli değildir. Bu kapsamda, iklim değişikliğinde kuşaklar arası adalet gibi ciddi bir sorunun çözümü için daha yüksek ahlaki standartlar ve normlar gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: İklim değişikliği, çevre bilinci, Birleşmiş Milletler, çevre etiği, iklim etiği.

Abstract: This study examines the reality of climate change and related global arrangements from the perspective of environmental ethics. Priority fields of the study include environmental awareness, challenge of climate change, international climate agreements concluded before the United Nations and climate change ethics. It is widely accepted that the global climate agreements, namely United Nations Framework Convention on Climate Change, Kyoto Protocol and Paris Agreement have been designed from an anthropocentric point of view, as far as environmental ethics is concerned. On the other hand, climate change ethics, which has emerged as a separate field of study thanks to the sui generis character of climate change, ensures in-depth analysis of the relationship between the climate change and ethics in a multidimensional manner including climate justice and responsibilities to future generations. The prevailing value system (ethos) is not capable of directing global human-induced environmental challenges such as climate change. In this respect, higher ethic standards and norms should be developed to overcome significant matters like intergenerational justice caused by climate change.

Key words: Climate change, environmental awareness, United Nations, environmental ethics, climate change ethics.

1. Giriş

Bilim insanları, çevreci ve siyasetçilerin büyük bir kısmı iklim değişikliğini 21. yüzyılda doğa ve insanlığın karşı karşıya olduğu "en büyük tehdit" olarak görmektedir. Bununla birlikte, bilim insanlarının, ekonomistlerin ve politikacıların tüm teknik cevaplarının altında en derin etik açmaz

---

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı kapsamında Çevre Etiği Dersi süresince hazırlanan bir derleme çalışmaya dayanılarak düzenlenmiştir.

yatmaktadır: Bugünkü nesillerin gelecektekilere karşı sorumluluğu var mı? Varlıkların değeri sadece insana faydası olup olmadığına bakılarak mı belirlenir? Doğanın kendinden menkul bir değeri var mı? Bugüne değin literatürde görece ihmal edilen iklim değişikliğinin etik boyutu, günümüzde büyük önem kazanmıştır. Örneğin, ABD'nin ünlü siyasi simalarından Al Gore 2006 yılında yaptığı bir konuşmada “iklim değişikliğinin siyasi bir sorundan ziyade etik bir mesele olduğunu” ifade etmiştir (Gardiner *et al.*, 2010).

Bu çalışmada, öncelikle iklim değişikliğinin tanımı ve kanıtları ele alınacak, ikinci bölümde ise küresel iklim rejimi düzenlemeleri hakkında bilgi verilecektir. Üçüncü bölümde farklı çevre etiği yaklaşımlarının iklim değişikliğine bakışı değerlendirilerek iklim değişikliğiyle ilgili düzenlemeler bu yaklaşımlar temelinde tartışılacaktır. Dördüncü bölümde ise “iklim etiği” hakkında bilgi verilecektir. Çalışma, sonuç ve değerlendirme kısmı ile tamamlanacaktır.

2. İklim Değişikliği: Tanım ve Problem

2.1 İklim Değişikliğinin Tanımı

“Eğiklik” anlamına gelen, Latince “*klimatis*”, Yunanca ise “*klima*” olarak bilinen iklim, “belirli bir dönem içerisinde ve istatistikî veriler ışığında ortalama hava durumu” olarak tanımlanmaktadır (İKV, 2013). İklim değişikliği ise, genel bir ifade ile “nedeni ne olursa olsun iklim koşullarındaki, büyük ölçekli (küresel) ve önemli yerel etkileri bulunan, uzun süreli ve yavaş gelişen değişiklikler” şeklinde tanımlanabilir (Türkeş *vd.*, 2000).

İklim değişikliği, gezegenimizin tarihi boyunca sürüp giden doğal bir olgu olmasına karşın, 19. yüzyılın ortalarından (Sanayi Devriminden) bu yana, iklimdeki doğal değişimlere ek olarak, ilk kez insan etkinliklerinin de iklimi etkilediği yeni bir döneme girilmiştir. Bu nedenle, iklim değişikliği, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)'nde, insan etkisini de kapsayacak şekilde, “karşılaştırılabilir bir zaman periyodunda gözlenen doğal iklim değişikliğine ilaveten, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik” olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2000).

İklim değişikliği fosil yakıtların kullanımı, arazi kullanımındaki değişiklikler, ormansızlaştırma ve sanayi süreçleri gibi insan etkinlikleriyle atmosfere salınan sera gazı birikimlerindeki hızlı artışın doğal sera etkisini kuvvetlendirmesi sonucunda yerkürenin ortalama yüzey sıcaklıklarındaki artışı ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan etkileri ifade etmektedir. Sera gazları, kısaca, atmosferde bulunan ve sera etkisi yaratan kimyasal gaz bileşikler olarak tanımlanmaktadır. Su buharı (H₂O), karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), nitröz oksit (N₂O), ve ozon (O₃) doğal sera gazları sınıfına girerken; endüstriyel üretim sonucu ortaya çıkan hidroflorokarbonlar (HFCs), nitrojen triflörür (NF₃) ve perflorokarbonlar (PFCs) gibi florlu bileşikler ve kükürt hegzaförür (SF₆) ise dolaylı sera gazları sınıfında değerlendirilmektedir.

İnsan kaynaklı iklim değişikliği ile mücadele konusunda iki önemli yaklaşımın bulunduğunu söylemek mümkündür: Azaltım (*mitigasyon*) ve uyum (*adaptasyon*). Bu iki genel yaklaşımdan birincisi, “azaltım”; insan kaynaklı iklim değişikliğinin önüne geçilebilmesi ya da yavaşlatılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını hedeflemektedir. İkinci yaklaşım olan “uyum” ise; iklim değişikliğinin potansiyel etkilerine karşı toplum ve ekonomilerin hazırlıklı olmasını hedefleyen uyum politikalarını kapsamaktadır. (Doğan ve Tüzer, 2011).

2.2 İklim Değişikliğinin Bilimsel Kanıtları

1988'de Dünya Meteoroloji Örgütü ve BM Çevre Programı (UNEP) tarafından Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) kurulmuştur. Küresel iklim değişikliği konusunda çalışmalar yapmak üzere tesis edilen IPCC'nin asıl amacı, insan kaynaklı iklim değişikliği, muhtemel etkileri ve alınması gereken önlemler konusunda halihazırda üretilmiş bilimsel, teknik ve sosyo-ekonomik bilgileri değerlendirmektir (İgci, 2015).

2014 yılında yayımlanan IPCC sentez Beşinci Değerlendirme Raporu'nda³ öne çıkan bilimsel kanıtlar aşağıda özetlenmektedir (Anonim, 2017a):

a) İklim sistemindeki ısınma aşırı olup, 1850'den bu yana gözlemlenen değişiklikler önceki on yıllar ve bin yılda görülmemiştir. Atmosfer ve okyanuslar birlikte 0.85°C ısınmış, kar ve buz miktarları azalmış, deniz seviyesi yükselmiş ve sera gazlarının birikimi artmıştır.

b) Son üç ardışık 10 yıl, 1850'den beri yaşanan en sıcak on yıldır. 1983-2012 ise son 1400 yılın en sıcak 30 yılı olmuştur.

c) Son 20 yılda Grönland ve Arktik buz kütleleri hacim kaybetmeye devam etmiştir.

d) Okyanusların ısınması iklim sisteminde saklanan enerjiyi artırmakta olup, hesaplanan enerjinin %90'ı 1971-2010 döneminde birikmiştir.

e) Troposferdeki karbondioksit sanayileşme öncesi döneme göre %40 artmıştır.

f) Okyanuslar insan kaynaklı salınan karbondioksitin %30'unu soğurmakta, bu da denizlerin asitleşmesine neden olmaktadır.

g) 19. yüzyıldan bu yana gerçekleşen deniz seviyesi yükselme oranı son 2 bin yıldan fazladır. 1901-2010 arası küresel deniz seviyesi 19 cm yükselmiştir.

h) IPCC Dördüncü Değerlendirme Raporu'ndan bu yana iklim modelleri gelişmiştir. Modeller 21. yüzyılın sonlarına doğru, bir senaryo (RCP2.6) hariç, tüm senaryolarda 1.5°C'nin üzerinde artışlar beklemektedir. İki senaryoya (RCP6.0 ve RCP8.5) göre ise ısınmanın her yerde aynı olmamakla birlikte 2.0°C'yi aşması kaçınılmazdır.

i) Sıcak hava dalgaları, sel ve kuraklıklar, aşırı yüksek deniz seviyeleri, tropikal ve ekstra tropikal siklonlar gibi ekstrem olayların şiddet ve frekansları 20.yüzyılın ikinci yarısından beri artmış olup gelecekte de artmaya devam edecektir (Anonim, 2017a).

3. Küresel Düzeyde İklim Değişikliğine İlişkin Düzenlemeler

Sürdürülebilir kalkınma bağlamında kalkınma ile çevre ilişkisinin gerilimli doğası, özellikle ekonomik büyümeyi nihai amaç edinen ve bu doğrultuda "kalkınma stratejileri" izleyen ülkelerin iklim değişikliği riskini arttırdığı düşünüldüğünde iklim değişikliği konusunda izlenecek uzun vadeli ve ortaklaştırılmış stratejiler tasarlamak önemli hale gelmiştir.

Başta enerji ve üretim olmak üzere, iktisadi hayatın pek çok alanında "paradigma değişikliğini (*paradigm shift*)" gerektiren bu stratejiler tüm ülkelerin katılım gösterdiği Birleşmiş Milletler ekseninde yürütülen müzakerelerde oluşturulmaya çalışılsa da, konu, sanayileşmeye geç başlamış ülkelerle çoktan bazı basamakları atlamış gelişmiş ülkeler arasında çevre ve sürdürülebilir kalkınma üzerinden kurulan yeni bir Kuzey-Güney bölünmesine işaret etmektedir. Sera gazı emisyonlarının ortaya çıkışında "tarihsel sorumluluğu" bulunan gelişmiş ülkeler iklim değişikliğine karşı daha kolay önlem alabilirken, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyüme ve gelişimlerini olumsuz etkileyeceği için, iklim değişikliğini azaltma önlemlerine halihazırda pek sıcak bakmamaktadır. Ayrıca emisyonu azaltmanın yaratacağı maliyetin nasıl paylaşılacağı, hem uluslararası ölçekte hem de ülkesel planda karşılaşılan bir diğer sorun olmuştur (İğci, 2015).

Bu kapsamda, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Sekretaryası nezdinde yürütülen ve Sözleşme'ye taraf ülkelerin yanı sıra pek çok sivil toplum kuruluşu ve iş dünyası temsilcisince katılım sağlanan uluslararası müzakerelerde iklim değişikliğiyle mücadelenin kaçınılmaz olduğu konusunda mutabakata varılmıştır. İklim değişikliği konusunda 2016 yılında Marakeş/Fas'ta düzenlenen 22. Taraflar Konferansı'na (COP-22) kadar kaydedilen uluslararası gelişmeler, her biri bir sonrakinin alt yapısını oluşturan üç ana dönem altında incelenmektedir. Bunlardan 1972-1992 arasındaki birinci dönemde, iklim değişikliği konusu uluslararası düzeyde ele alınarak konuyla ilgili

³ IPCC'nin günümüze kadar beş adet Değerlendirme Raporu yayınlanmıştır. IPCC'nin ilk dönemlerinde gerçekleştirilen toplantılarında çoğunlukla, fosil yakıt kullanımına dayalı CO₂ emisyonunun daha çok enerji ile ilgili olup olmadığı tartışılmıştır. IPCC'nin daha sonraki toplantılarının konusunu, CO₂ emisyonunu azaltmaya yönelik bağlayıcılığı olan yasal yükümlülükler, hedefler, azaltım takvimi, finansal mekanizmalar, teknoloji transferi ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin "ortak fakat farklılaştırılmış sorumlulukları" oluşturmuştur.

bilimsel veriler toplanmaya başlanmıştır. 1992-1997 arasındaki ikinci dönemde çeşitli eylem stratejileri geliştirilmiş, 1997-2016 arasındaki son dönemde ise yükümlülük ve mekanizmalar oluşturularak muhtelif önlemler hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Ediger, 2008).

Bu bölümde iklim değişikliğine ilişkin üç küresel anlaşma ele alınacaktır.

3.1 BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

3-14 Haziran 1992 tarihlerinde Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde toplanan BM Çevre ve Kalkınma Konferansında ("Dünya Zirvesi - *Earth Summit*") imzaya açılan ve 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe giren **BMİDÇS** hükümetlerarası düzeyde iklim değişikliğine yönelik ilk çevre mutabakatı olması dolayısıyla önem arz etmemektedir. 26 maddelik ana metinden oluşan Sözleşme'nin iki eki bulunmaktadır: Ek-I 'de piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bulunan eski Doğu Bloku ülkeleri ile gelişmiş ülkeler (OECD-1992), Ek-II 'de ise yalnızca gelişmiş ülkeler (OECD-1992 ve AB) yer almaktadır (Anonim, 2017b). Bu çerçevede, Ek-I Ülkeleri iklim değişikliğini azaltmak amacıyla, sera gazlarının insan kaynaklı emisyonlarını sınırlandırmak ve sera gazı yutaklarını artırmak yönünde tedbirler almak ve politikalar benimsemek, iklim değişikliğini önlemek için aldıkları tedbirlerin ve izledikleri politikaların neler olduğunu bildirmek, mevcut sera gazı emisyonları ve öngörülen emisyonlarla ilgili elde edilen bilgiyi iletmek ve geçtiğimiz yüzyılın sonunda, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını daha önceki seviyesine geri çevirmek ve bunu gerçekleştirmek için de öncelikle bireysel ya da ortaklaşa olarak 1990 yılı seviyesine indirmekle sorumludur (Bu koşul Ek-I ülkeleri tarafından kısaca "sera gazı emisyonlarını 2000 yılında 1990 yılı seviyesinde sabitlemek olarak yorumlanmaktadır). Sözleşme'nin Ek-II listesinde yer alan sanayileşmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere karşı yükümlülükleri ise ulusal bildirimlerini hazırlamaları için maddi yardım sağlamak, iklim değişikliğini önlemek için alacakları tedbirlerin ve izleyecekleri politikaların uygulama maliyetini karşılayabilmeleri için gerekli maddi kaynağı sağlamak ve gerekirse bu ülkelere teknoloji transferi yapmak olarak belirlenmiştir (Dündar, 2005).

3.2 Kyoto Protokolü

BMİDÇS'nin yaptırım gücünün zayıf kalması, bağlayıcı ve daha somut hedefleri haiz farklı bir yasal düzenlemenin uygulanması gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda 1-12 Aralık 1997'de Japonya'nın Kyoto kentinde toplanan 3. Taraflar Konferansında⁴ (COP-3) kabul edilen **BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolü (Kyoto Protokolü)** 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İklim değişikliği ile mücadelede hazırlanan en kapsamlı anlaşma olan Kyoto Protokolü 25 maddelik ana metinden ve Ek-A ve Ek-B olmak üzere iki ek listeden oluşmaktadır. Protokol'ün özünü, Ek-I ülkeleri için bağlayıcılık taşıyan emisyon hedefleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Sözleşme'nin Ek-I listesinde yer alan ülkeler, Protokol'ün Ek-A listesinde belirtilen altı temel sera gazından karbondioksit, metan ve nitroz oksitinin toplam emisyonunu birinci yükümlülük dönemi olan 2008-2012 için 1990 yılı seviyesinin; hidroflorokarbonlar, perflorokarbonlar ve kükürt heksaflorür gazlarının toplam emisyonunu ise 1995 yılındaki seviyesinin %5 altına çekmekle yükümlüdür. Ek-I ülkelerinden oluşan Ek-B listesi ise 1990 yılına oranla sayısal emisyon azaltım hedeflerini içermektedir. Protokol, Tarafların emisyon azaltma ya da karbon yutaklarını geliştirme girişimlerini, kendi ülkeleri yerine başka yerlerde daha düşük maliyetle gerçekleştirebilmelerine olanak tanıyan üç mekanizmayı (Ortak Yürütme, Emisyon Ticareti ve Temiz Kalkınma Mekanizması) devreye sokmuştur (Anonim, 2017c).

Kyoto Protokolü'nün yerini alacak yeni bir düzenlemenin kabul edilmesi amacıyla 2007 yılında başlayan BM iklim müzakerelerinin 2009 yılında Kopenhag'da gerçekleştirilen 15. Taraflar Konferansı'nda tamamlanması hedeflenmiş ancak taraflar arasındaki derin fikir ayrılıkları sebebiyle 2012 yılı sonrası uluslararası iklim değişikliği rejimini düzenleyecek nihai anlaşmaya varılamamıştır.

⁴ *Taraflar Konferansı (Conference of Parties- COP)*, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin en üst karar organıdır. Sözleşme'ye taraf olan bütün ülkelerin temsil edildiği COP her yıl toplanarak Sözleşme'nin uygulanmasını değerlendirmektedir. Sözleşmenin daha etkin bir şekilde uygulanmasını teminen kararların alındığı ve diğer yasal araçların kabul edildiği COP'un temel görevi, taraf ülkelerce sunulan ulusal bildirimleri ve sera gazı envanterlerini gözden geçirmektir.

Bunun üzerine, 2011 yılında Durban’da düzenlenen 17. Taraflar Konferansı’nda Kyoto Protokolü’nün 2013-2020 döneminde de uygulanması hususunda mutabık kalınmış ve 2020 yılı sonrası iklim değişikliği rejiminin belirlenmesine yönelik müzakerelere devam edilmiştir. (Anonim, 2017d).

3.3 Paris Anlaşması

30 Kasım-11 Aralık 2015 tarihlerinde Paris’te gerçekleştirilen 21. Taraflar Konferansı (COP-21) sonunda, 2020 yılı sonrasına yönelik yeni iklim değişikliği anlaşması (Paris Anlaşması) kabul edilmiştir. 22 Nisan 2016 tarihinde New York’ta gerçekleştirilen imza töreninde Paris Anlaşması 175 ülke tarafından imzalanmış ve 5 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Anonim, 2017e).

BMİDÇS’ye taraf 195 ülke tarafından kabul edilen Anlaşmada, Sanayi Devriminden bugüne kadar 1°C’ye ulaşan yerkürenin ısınmasının 2°C’nin altına indirilmesine ve mümkün olduğunca 1,5°C seviyelerinde tutulmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede, 29 maddeden oluşan Paris Anlaşmasının ana temasını; anlaşmaya dahil ülkelerin sunmuş olduğu Niyet Edilen Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkıları (*Intended Nationally Determined Contribution-INDC*) oluşturmaktadır. Sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik “yol haritası” niteliğindeki söz konusu belgeler, anlaşmaya onay veren ülkelerin taahhütleri olarak kabul edilmektedir (Anonim, 2017f). Esasen bu Anlaşma ile tüm tarafların emisyon azaltımı konusunda yükümlülük alması kabul edilmiştir. Ancak bu azaltım yükümlülüğünde gelişmiş ülkelerin daha fazla azaltım taahhüdü alması ve mutlak azaltım yapması istenirken, gelişmekte olan ülkelerin ise “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkesi gereği mevcut kapasitelerine göre bir azaltım yapması beklenmektedir. Anlaşmada uyum (adaptasyon) güçlü bir şekilde vurgulanmış ve özellikle iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek savunmasız az gelişmiş ülkelerin desteklenmesi konusunda taahhütlerde bulunulmuştur (Karakaya, 2016).

“Büyük bir başarı” olarak lanse edilen Paris Anlaşması 2009’da Kopenhag zirvesinin çökmesinin yarattığı şokun aşılması ve Kyoto Protokolü’nün yerini alacak yeni bir anlaşmanın kabul edilmiş olması açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. Ayrıca bu anlaşmayla iklim değişikliğinin ne kadar büyük bir tehdit olduğu en güçlü biçimde ilan edilerek iklim değişikliğinin var olmadığı ya da insan kaynaklı olmadığı tezi çürütülmüştür. Bununla birlikte, Paris Anlaşması’nın en önemli eksiği iklim değişikliğini durduramayacak olmasıdır. Zira Anlaşmanın ekinde yer alan INDC’lerde sunulan ulusal emisyon azaltım hedefleri hem maksimum 2°C sıcaklık artışı hedefini sağlamak için yeterli değildir hem de bağlayıcılık taşımamaktadır. Paris Anlaşması’ndaki bir diğer sorun ise, bu yüzyılın ikinci yarısında (2051-2100 döneminde) karbon nötralizasyonuna ulaşma hedefi konulmasına rağmen bu hedefe nasıl ulaşılabileceğinin belirlenmemesidir (Anonim, 2017g).

4. İklim Değişikliği ve Çevre Etiği

4.1 Çevre sorunları ve çevre bilinci

Çevre sorunları, insanların sonradan oluşturduğu çevrenin doğal çevreye etkileri ile yapay çevrede var olan olumsuzluklar ve her iki çevrede de görülen sorunlardır. Günümüzde insanlığın karşı karşıya bulunduğu çevre sorunları; hava, su ve toprak kirliliği, ışık ve ses kirliliği, asit yağmurları, türlerin ve doğal kaynakların yok olması, kuraklık, açlık, nükleer enerji kullanımının ortaya çıkardığı riskler, kentleşmenin ortaya çıkardığı ve görülme sıklığını artırdığı hastalıklar, ozon tabakasının seyrelmesi ve iklim değişikliğidir (İlhan, 2013).

Bireylerin çevre sorunlarının önemini kavraması ve bu sorunları ortadan kaldırmak üzere önlemler alma bilincine erişmesi ise aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, insan ve çevre ilişkilerinin avcılık ve toplayıcılık dönemlerine kadar uzanan *ilk aşaması*, insanın çevreyi tanıması ve çevreye uyum sağlama çabası ile geçmiştir. *İkinci aşamada* demirin kullanılması ve işlevsel aletlerin yardımıyla insan doğaya egemen olmaya başlamıştır. Bu dönemde insan, binlerce yıldır doğayla uyum içinde yaşama kültürünü geride bırakmış ve doğaya ve doğadaki varlıklara karşı sınırsız sömürme yaklaşımını benimsemiştir. Esasen bu tutum, insanmerkezci yaklaşımın da temelini oluşturmaktadır: Doğa ve çevre sadece insana yararlı olduğu sürece korunmuş, diğer yandan sınırsızca kullanılmıştır. 20. yüzyılın ikinci döneminde ortaya çıkan ve binlerce insanın yaşamına mal olan çevre sorunları, çevre konusundaki bilinçlenmenin ve önlem alma gereksiniminin ortaya çıkmasına neden olmuş ve böylelikle

üçüncü aşama başlamıştır. Bu dönemde insan, çevreyi bilinçsiz ve acımasızca tükettikçe, bunun sonuçlarının kendisini de etkileyebileceğini acı deneyimlerle öğrenmek zorunda kalmıştır. Bu aşamadan sonra ise çevreyi kendi sağlığını için korumak gereksinimi nedeniyle çevre bilinci ortaya çıkmıştır. *Dördüncü aşamada* bilimsel gelişmelerin de etkisiyle çevre bir maliyet sorunu olarak algılanmaya başlamıştır. Ancak çevresel kaynakların fiyatlandırılmaması (hava, su ve toprağa fiyat biçilememesi gibi) önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bilinçlenmenin *son aşaması* ile insanın çevre içinde doğal kaynaklar ve diğer canlılar ile bir bütünün parçası olduğu ve çevre sorunları ortaya çıkmadan önlenmeye çalışılması gerektiği ön plana çıkmıştır (Ertan, 2004).

Çevrenin bir sorun olarak insanlığın gündemine girmesinin birkaç on yıllık geçmişi olmakla birlikte, çevre sorunlarının yalnızca insan dışındaki canlıları tehdit eden bir sorunsal olmakla kalmayıp bizatihi insanın varoluşunu tehdit eden bir aşamaya gelmesi kısa sürede gerçekleşmiştir. 1952’de Londra’da hava kirliliği nedeniyle birkaç haftada 4 bin insanın yaşamını yitirmesi çevre felaketlerinin o yıllardaki somut kanıtlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Teknolojik buluşların korunmasında ve geliştirilmesinde yapılan insan hatalarından ortaya çıkan tehlikelere, örneğin 1984’te Hindistan’daki Bhopal gaz kaçağına ve 1986’da Sovyetler Birliği’ndeki Çernobil kazasına insanlık tanık olmuştur. (Eren, 2015).

Son yarım yüzyıla damgasını vuran ve tüm çevreci eleştirmenlerin etkilendiği Amerikalı bilim insanı ve yazar Rachel Carson 1962 yılında yayımladığı ve “tarihin seyrini değiştiren” “Sessiz Bahar (*Silent Spring*)” adlı kitabında çevrenin ve insan bedeninin ekolojilerini birlikte ele almıştır. Pestisit üreticilerinin yol açtığı ve devletin onayladığı çevre tahribatının titiz araştırması ve dokümantasyonunda Carson, sadece çevreyi ve doğal yaşamı etkileyen tahribatı değil, insanların yakalanabileceği ölümcül hastalıkları da incelemiştir. Böylelikle “Sessiz Bahar” modern çevre hareketinin başlangıcı sayılmıştır. Sessiz Bahar’dan elli yıl sonra artık sessizlik sona ermiş ve çevre tahribatına bağlı sağlık problemleri geçmişteki kuşuklara karşın nihayet halk sağlığı gündemine girmiştir (Özdağ, 2011).

Diğer taraftan, çevre sorunlarına çözüm arayışında insanın, bu faaliyetleri ne için yaptığını, yaparken neleri bozup yok ettiğini, bozup yok ettiği bu şeylerin ne tür ve ne düzeyde bir değer taşıdığını sorgulaması kaçınılmaz olmaktadır. Felsefeye dayanmayan, yüzeysel, teknolojik çözümlerin tek başına doğadaki bozulma ve yok oluşu durduramadığının görülmesi de böyle bir sorgulamanın kaçınılmazlığını desteklemektedir (İlhan, 2013).

4.2 Çevre etiği

Etik, çeşitli alt alanlara da ayrılarak genişlemekte olup, bu alanların en önemlilerinden biri çevre etiğidir. Bu kapsamda çevre etiği hem bir uygulamalı etik hem de bir meslek etiği dalıdır (Ergün ve Çobanoğlu, 2012).

Çevre etiği ekolojik denge bütünlüğünün korunarak çevreye saygı gösterilmesini gerektiren davranış ve değerlerdir. Aslında çevre etiği, doğaya insanın bakışında köklü değişikliklerin olmasını ve var olandan farklı olarak olması gerekenlerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Çevre etiği; her türlü din ve kültürel değer içerisinde anlam ifade eden, uzun vadeli düşüncülerle çevre-kalkınma dengesinin sağlanmasını zorunlu kılan, her türlü genel ve özel çevre koruma politikaları oluşturmaya çalışan ve son olarak adaletli paylaşımı ve insan doğa ilişkilerinin düzenlenmesini temel hedef edinen bir yaklaşımdır (Kayaer, 2013).

İnsanın canlı ve cansız çevreye karşı davranışlarında neyin iyi, neyin kötü olduğu sorularını soran çevre etiği, esasen, iyi olanı yapmayı, kötü olandan ise kaçınmayı önermektedir. Bu da insanı, çevre ile olan ilişkilerinde sınırlandırma anlamına gelmektedir. Bu durumda, davranışlarında kendinden sonraki nesilleri dikkate almayan, gelecek kuşakların refahlarını azaltan ya da yok eden bir davranış, bugünkü kuşaklara fayda sağlıyor olsa bile iyi bir davranış olarak kabul edilmemektedir (Ergün ve Çobanoğlu, 2012).

Genel olarak çevre etiği, insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli olarak incelenmesidir. Çevre etiği, ahlak kurallarının insanların doğal dünya karşısındaki davranışlarını yönettiğini ve yönetmesi gerektiğini varsaymaktadır. Bu nedenle, bir çevre etiği kuramı bu kuralların neler olduğunu, insanların kimlere ve nelere karşı sorumlulukları bulunduğunu açıklamak ve bu

sorumlulukların neden haklı olduğunu göstermek zorundadır. Doğaya karşı sorumlu olmak, yalnızca doğadaki insan dışındaki varlıklarla olan ilişkiyi ifade eder gibi görünse de sosyal, sağlık ve felsefi açılardan bu konularda hassasiyetleri olan, sonuçlarından doğrudan veya dolaylı etkilenen diğer insanlara karşı bir sorumluluğu da içermektedir (Yıldız, 2016).

Çevre etiği konusunda sorumluluğun “kim için” ve “ne için” duyulması gerektiği hep sorulmakla birlikte, bu soruya yanıt bulmakta güçlük çekilmektedir. Doğal çevrimin bozulmasını önlemek, doğanın dengesini yeniden kurmak, insanlığın çıkarlarını korumak ve ilginin ağırlık odağını bireyden uzaklaştırarak tüm canlıların korunmasını ön plana çıkarmak “sorumluluk” konularına dahil edilmektedir (Keleş *vd.*, 2015).

Etik düşünürleri, çevre ile ilgili iki değer tanımlamaktadır. Birincisi, bir canlının ya da doğal yapının insana faydası olduğu için değeri olmasıdır. “Araçsal değer” olarak tanımlanan bu değerlendirme genellikle ekonomik çıkarlara dayanan, geleneksel Batı etik düzeninin bir uygulamasıdır. İkinci değer ise, bir varlığın insanlara faydası olsun veya olmasın kendine özgü değerinin olmasıdır (Akkoyunlu Ertan, 1998). “İçkin/içsel değer” olarak nitelendirilen bu değerlendirme daha ziyade yeni etikçiler tarafından kullanılmaktadır.

İnsanmerkezci (Antroposentrik), Canlımerkezci (Biosentrik) ve Çevremerkezci (Ekosentrik) olmak üzere başlıca üç çevre etiği yaklaşımı bulunmaktadır. Bunlara gelişmeye devam eden yeni etik yaklaşımı da eklenebilir.

4.2.1 İnsanmerkezci yaklaşım ve iklim değişikliği

Canlı ve cansız varlıkların temel işlevlerini insana dayandıran bu yaklaşım, bitki ve hayvan topluluklarının insanlara sağladıkları yarar için değerli olduklarını (“araçsal değer” taşıdıklarını) ileri sürmektedir (Akkoyunlu Ertan, 1998). Ünlü sofist düşünür Protagoras’ın “*insan her şeyin ölçüsüdür*” sözü ile en net şekilde ifade edilebilecek insanmerkezci yaklaşıma göre, insan türler hiyerarşisinin en üstünde yer almakta ve doğadaki her şey insana göre konumlandırılmaktadır. Doğa, insan için kullanılacak, dönüştürülecek ve yararlanılacak bir kaynak deposuna indirgenmektedir. Çevrenin korunması da yalnızca araçsal değerleri bakımından korunması gereken varlıkları kapsamaktadır (Ak, 2013). Bu çerçevede, ekolojik sorunlar, insan için yarattığı olumsuzluklar, tehditler ve tehlikeler ölçüsünde bir politika sorunu olarak görülmektedir.

Çevre sorunlarının giderek artması ve insanmerkezci yaklaşımın insan-canlı-doğa ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalması üzerine “yeni insanmerkezci yaklaşımlar” ortaya çıkmıştır:

- **Aydınlanmış İnsanmerkezcilik:** Ünlü mikrobiyolog Rener Dubos’a göre insan, yaşamın kısa bir döneminde doğanın sadece bir tapıcısı ve onun eylemlerinin edilgin bir seyircisidir. Oysa insan, doğaya biçim verirken insan olur. Bu yaklaşım insanın doğayı çıkar gözetmeden ve salt kendisi için sevmeden onu etkin biçimde kontrol edemeyeceğini savunmakta ve insanın doğaya yaratıcı olarak müdahale etmesini önermektedir (Ertan, 2004).
- **Zayıf İnsanmerkezcilik:** İnsanmerkezci yaklaşımı, “güçlü insanmerkezci” ve “zayıf insanmerkezci” olmak üzere iki türe ayıran Bryan G. Norton, bu ayrımı, “insan çıkarı”nın iki anlamı arasında yaptığı ayrımı dayandırmaktadır. Bu çerçevede, “hissedilen yeğleme”; bir kişinin geçici olarak doyurabileceği bir ihtiyacı ya da arzusunu ifade ederken, “düşünceli yeğleme”, kişinin ihtiyacını ya da arzusunu, ussal olarak benimsediği dünya görüşü ile tutarlı olup olmadığına da dikkat ederek tartması sonucunda ifade ettiği yeğlemedir. Norton, hissedilen yeğlemeleri sorgulamadan kabul eden güçlü insanmerkezci yaklaşım içinde, doğaya zarar veren davranışları eleştirme olanağı bulunmadığını savunmaktadır. Buna karşın, hissedilen yeğlemelerin bir dünya görüşüyle tutarlılığının tartıldığı zayıf insanmerkezci yaklaşım, doğaya zarar veren davranışların ve bunların dayandığı değer sistemlerinin eleştirilmesine olanak tanıyabilmektedir. Bu nedenle zayıf insanmerkezci yaklaşımın doğanın korunabilmesi ve doğaya zarar veren davranışlara izin veren değer sistemlerinin eleştirilebilmesi için iyi bir temel sağladığı düşünülmektedir (İlhan, 2013).
- **Modern İnsanmerkezcilik:** W. H. Murdy’ye göre, evrim sürecinde insan çevreyi değiştirebilme yeteneği bakımından diğer türlere göre daha çok gelişmiş olup, dünya

egemenliğini elde etmiş tek tip ve evrim süreci içinde ortaya çıkmış en son egemen tiptir. İnsan bu egemenliği yeryüzünün yapısını köklü bir şekilde yeniden düzenleyerek ele geçirmiştir (Şakacı, 2011). Murdy, insanların sergilediği büyük yok etme potansiyeline vurgu yapmakta ve ekolojik destek sistemine bağımlı olma olgusunun insanları bu kırılğan gezegeni tahrip etmeme konusunda dikkatli olmaya yöneltmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Murdy'e göre, insanlar insan olmayanlar ve doğal dünyanın geri kalanına, bu varlıkların insanlara yarar sağlamasının bir gereği olarak değer vermelidir (Şakacı, 2011).

- **Teknomerkezcilik:** Doğanın ve çevrenin acımasızca sömürülmesinin de ideolojisi olarak Batı toplumlarında ortaya çıkmış ve daha sonra bütün dünyaya yayılmış bu görüş, “çevreye resmi tavır alış” anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımın başlıca temsilcisi olan David Pepper'a göre; bu görüşün temel bileşeni, klasik bilim ile onun beslediği bakış açıları ve inanışlardır (Ertan, 2004). Doğayı insanın sınırsız kullanımına açık bir kaynak deposu olarak gören bu yaklaşımda bilim ve ona dayanan teknoloji insanın doğa üzerindeki egemenliğinin kurulmasında kullanılan başlıca araçlardır (Çüçen, 2011).

İnsanmerkezci yaklaşım açısından “iklim değişikliği” yalnızca insanın refahını etkilediği ölçüde bir sorun oluşturmaktadır. Doğal kaynakları sadece “insan” yararına sınırsızca kullanmayı amaçlayan bu görüş meseleye yalnızca “siyasi” açıdan bakarak “çözüm” üretecektir. Her ne kadar aydınlanmış insanmerkezcilik, modern insanmerkezcilik ve zayıf insanmerkezcilikte insanın doğaya karşı tavrı biraz daha yumuşatılmış olsa da özünde “insanın öncelikli ve en değerli varlık” olduğu gerçeği değişmemektedir.

Mevcut uluslararası iklim rejimini değerlendirmek için öncelikle konunun ilk kez düzenlendiği (BMİDÇS'nin kabul edildiği) 1992 Rio Konferansını ele almak gerekmektedir. Bu konferansın sonunda kabul edilen Rio Bildirisi'nin 1. maddesine göre; “insanlar, sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedirler. Doğa ile uyum içerisinde, sağlıklı ve verimli bir biçimde yaşama hakları vardır.” Ancak sürekli ve dengeli kalkınmayla sağlıklı ve verimli yaşama hakkının birlikte ele alınması çevre hakkı açısından belirsiz bir durum yaratmaktadır. Sürekli kalkınma, dengeli bile olsa, çevreyi sürekli tehdit edecektir. İnsanların, belli hakları ve yükümlülükleri olan nesnelere olarak görülmediği bir yaklaşımla kaleme alınan Rio Bildirgesi, insan varlığına, doğayla uyumlu sağlıklı yaşam hakkını tanımaktaysa da, bu hakka üretim yönelimli mantığın bakış açısına göre yer vermektedir. Bu çerçevede, Rio Konferansı'nın insanmerkezci bir çevre anlayışını benimsediğini söylemek yanlış olmayacaktır (Sezer. Tarih belirtilmemiş).

BMİDÇS gibi Kyoto Protokolü de salt insan bakımından değerlendirmeye öncelik veren düzenlemeler içermektedir. Söz konusu hukuki belgeler canlı ve cansız varlıklar arasında ve/veya canlıların kendi aralarında adalet ve hakkaniyete dayalı bir etik anlayışına sahip olmadığı gibi, sınıfsal açıdan farklılıkları da dikkate almamaktadır (Algan, 2008).

Her iki belgenin de “sürdürülebilir kalkınma”yı hedeflemesi söz konusu düzenlemelerin “insanmerkezci” niteliğinin bir diğer göstergesidir. Zira “sürdürülebilir kalkınma” kapsamında doğal kaynakların korunması yalnızca gelecek kuşakların refahlarının korunması adına istenmektedir. “Gelecek kuşaklar” ile kast edilen ise, yalnızca insan neslidir. Bu çerçevede, “sürdürülebilir kalkınma”, “insanmerkezciliğin yeni bir görüntüsü olarak” da nitelendirilmektedir (Ergün ve Çobanoğlu, 2012).

İklim değişikliğine yol açan sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlanması alanlarında gelişmekte olan ülkelere sanayileşmiş ülkelere iklim dostu teknolojilerin transferinin sağlanması ve söz konusu teknolojilerin bu ülkelere geliştirilmesinin hem BMİDÇS (Madde 4) ve hem de Kyoto Protokolü'nün (Madde 10) önceliklerinden biri olması, teknomerkezci anlayışın göstergelerinden biri olarak da yorumlanabilir. Aynı yaklaşım Paris Anlaşması bakımından da geçerlidir (Madde 10).

BMİDÇS ve Kyoto Protokolü ile aynı anlayışla düzenlenen Paris Anlaşması da yukarıdaki değerlendirmelere büyük ölçüde uymakta olup, diğer etik yaklaşımlara yakın tarafları ilgili kısımlarda açıklanacaktır.

4.2.2 Canlımerkezci yaklaşım ve iklim değişikliği

İnsanmerkezci yaklaşıma tepki olarak diğer canlı varlıkların da değerinin ve dolayısıyla hakkının olduğunu savunan canlımerkezci yaklaşım, insanmerkezci yaklaşımın “sadece insan” tezine şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu yaklaşım, bitki ve hayvanların hatta tüm canlıların önemli ve hak sahibi olduğunu ve insan ihtiyaç ve taleplerinin karşılanmasının ötesinde içkin değer taşıdığını savunmaktadır (Kayaer, 2013). Bu kapsamda öne çıkan canlımerkezci yaklaşımlar şunlardır:

- **Yeryüzü Etiği:** İnsanların yeryüzünün hakimi yerine yeryüzünün birer üyesi olarak görülmesi gerektiğini savunan Aldo Leopold canlı varlıkların ahlaksal haklarının var olduğunu ileri sürmektedir. Leopold’un “Yeryüzü Etiği (*Land Ethic*)”, çevre merkezci etik anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Bu durumda insan, doğal yaşamda ayrı ve üstün bir yaratık olmayıp, çevresel varlıklar insanlara sağladığı faydalar nedeniyle değil, kendi öz varlıkları için korunmalıdır (Kayaer, 2013). Leopold’dan sonra Henry David Thoreau, John Muir, Edward Abbey ve Terry Tempest Williams’ın katkılarıyla “Doğal yaşam alanlarının ve biyolojik çeşitliliğin korunması, biyotik topluluğun içsel olarak değerli bireylerinin yaşam haklarına saygı duyulması, toprağın ve toprağın barındırdığı canlıların sağlığı için insan yaşamında fedakarlıklar yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır” (Akkoyunlu Ertan, 2015). “Yeryüzü etiği” yaklaşımı kapsamında iklim değişikliği olgusu değerlendirildiğinde; bu yaklaşımın doğayı kişisel çıkarlar için yok etmenin ve sınırsız büyümenin önünü açan ülkeler için uyarı olarak kaleme alındığını ve çevre sorunlarının küresel bir tehdide dönüştüğü günümüzde bu yaklaşımın dünya üzerindeki tüm türlerin uyumlu ve huzurlu bir yaşamı paylaşarak geleceğe taşınmasını amaçladığını söylemek yanlış olmayacaktır.
- **Gaia Yaklaşımı:** James Lovelock ve Lynn Margulis tarafından geliştirilen yaklaşıma göre dünyanın varlığının devamı canlı organizmaların işbirliği yapmasına bağlı olup, dünyayı yaşam bulunmayan Mars Gezegeni’nden ayıran canlıların biyosferi değiştirmesidir. Bu yaklaşım, diğer canlı formlarının da insanlarla aynı ve eşit haklara sahip oldukları tezini ortaya koymaktadır. Buna göre canlı türlerinin ekonomik olmayan değerinin ötesinde varlığının değeri kendinden menkul sayılmalıdır. Çevreye ve çevre politikalarına bu bakış hakim olmalı, biyolojik çeşitliliği insan çıkarı gözetilmeksizin korumaya ve geliştirmeye çalışılmalı, hem eğitsel, hem hukuksal hem de uygulamaya yönelik alanlarda çaba ve çalışmalar sürdürülmelidir (Kayaer, 2013). Gaia yaklaşımının öncüsü James Lovelock iklim değişikliğini Toprak Ana’nın sınırları içinde yaşayan uygarlığın sistemsel bir başarısızlığı olarak görmektedir. “Yeryüzüne önem vermediğimiz takdirde, o da şüphesiz bizleri artık hoş görmeyecek şekilde kendi önlemini alacaktır. İnancı olan insanların Yeryüzüne tekrar bakıp, buranın kutsal bir yer olduğunu ve Tanrı’nın bir parçası olduğunu hatırlayıp buraya nasıl saygısızlık edildiğini görmeleri gerekmektedir” (Hulme, 2016). Diğer taraftan, Gaia yaklaşımına göre, “insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının artışında dahi, gezegenin iklimi sabitleyebilecek kendi kendini düzenleyen mekanizmaları” bulunmaktadır (Jamieson, 1992). Söz konusu yaklaşım çerçevesinde mevcut iklim rejimine bakıldığında ise, iklim değişikliğine ilişkin düzenlemelerin liberal siyaset kuramını esas aldığı, küresel iklimin bir “kaynak” olarak görüldüğünü ve temel etik sorunun “bu kaynağın kullanılması ve paylaşılmasına ilişkin haklar ve söz konusu kullanımdan kaynaklanan fayda ve yüklerin dağıtımı” olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır (Barry *et al.*, 2013).

BMİDÇS’nin 1. maddesinde “iklim değişikliğinin zararlı etkileri”, “iklim değişikliği sonucunda fiziksel çevrede veya biyotada ortaya çıkan ve doğal haldeki veya yönetim altındaki ekosistemlerin bileşimi, kendilerini onarma yeteneği ve verimliliği veya sosyo-ekonomik sistemlerin çalışması veya insan sağlığı ve refahı üzerinde önemli zararlı etkileri olan değişiklikler” olarak tanımlanmaktadır. 2. maddede yer verilen *Sözleşmenin amacı* ise “Sözleşme’nin ilgili hükümlerine göre, atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmayı başarmaktır. Böyle bir düzeye, ekosistemin iklim değişikliğine doğal bir şekilde uyum sağlamasına, gıda üretiminin zarar görmeyeceği ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir şekilde devamına izin verecek bir zaman dahilinde ulaşılmalıdır”. Bu kapsamda, her iki maddede de

“ekosistemler”e atıf yapılmakla birlikte, asıl vurgu “insan sağlığı ve refahını korumak”tır. Kyoto Protokolü’ne bakıldığında ise bu yaklaşımdan bir adım daha geriye gidilerek doğal kaynaklara ve/veya ekosistemlere herhangi bir hükümde yer verilmediği görülmektedir.

Diğer taraftan, Paris Anlaşması’nda canlımerkezci etiğe daha yakın bir yaklaşımın sergilendiğini belirtmek gerekmektedir. Anlaşma’nın “dibace” bölümünde “*Okyanuslar dahil olmak üzere tüm ekosistemlerin bütünlüğünü sağlamanın ve bazı kültürler tarafından Toprak Ana olarak kabul edilen biyolojik çeşitliliği korumanın önemine dikkat çekerek ve iklim değişikliğiyle mücadele için eyleme geçerken “iklim adaleti” kavramının bazıları için önemine dikkat çekerek*” ibaresi yer almaktadır. İlk kez “iklim adaleti” ve “toprak ana” gibi kavramların anlaşma metnine girmesi büyük önem taşımaktadır (Anonim, 2017g).

4.2.3 Çevremerkezci yaklaşım ve iklim değişikliği

Çevremerkezci yaklaşım bütün yaşam biçimlerinin (bitkiler, hayvanlar ve diğer ekosistem üyelerinin) eşit haklarının olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda insanın herhangi bir önceliği ya da farkı bulunmamaktadır. Çevremerkezçiliğin bu temel perspektifi doğayı potansiyel kaynak olarak gören anlayışa ideolojik bir karşı çıkış niteliğindedir (Akkoyunlu Ertan, 1998). Bu görüşe göre, insan kendisini doğadan ayrı ve önemli bir varlık olarak görmekten vazgeçmeli ve doğadaki tüm varlıklara empati ve özen ile yaklaşmalıdır.

Teknoloji konusunda sorgulayıcı bir bakış açısına sahip olan çevremerkezçilikte doğa üzerinde sömürü ve yıkıma neden olan teknolojiler çevre sorunlarının nedenleri olarak görülmektedir. Buna karşılık, insan etkinliklerinin doğaya uyumlu olmasını sağlayan teknolojilerin kullanılması desteklenmektedir. Ekolojik sorunlar insanla ilgili bir çerçeveye sıkıştırılmamakta, “içkin değeri” olan doğadaki varlıkların iyi oluş koşullarının bozulması olarak” ele alınmaktadır. Bu çerçevede başlıca çevremerkezci yaklaşımlar aşağıda özetlenmektedir:

- **Derin Ekoloji:** İsveçli bilim adamı Arne Naess “derin ekoloji- sığ ekoloji” ayrımını ilk olarak 1972 yılında Bükreş’teki “Üçüncü Dünyanın Geleceği Konferansında” dile getirmiş ve 1973 yılında yayımlanan bir makalesinde derin ve sığ ekolojiler arasındaki farklılıkları ortaya koyarak derin ekolojinin ilkelerini belirlemiştir. Naess, bu makalede, ekolojik düşüncede iki sınırlı çevreci hareketin olduğunu, bunlardan birinin daha çok bürokratlar tarafından ortaya konulan ve nüfus ve kaynak sorunlarıyla ilgilenen klasik çevrecilik olduğunu, diğerinin ise doğaya bağlı, kültürümüzde derin ve temel değişimi öneren ve o dönemde pek fazla bilinmeyen derin ekoloji hareketi olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşımda insanlar doğaya karşı veya üstün değil doğanın bir parçası olarak görülmekte, kaderi de doğa üzerinde egemenlik kurma ve denetleme olarak değil insanın bilinçli olması ve düşünme yeteneği taşımasıyla belirlenmektedir. Naess dışında Gary Snyder, Bill Devall ve George Session derin ekolojiye en çok katkı yapan isimler olarak anılmaktadır. Derin ekolojinin ortaya çıkmasında Aldo Leopold’un, Rachel Carson’un ve diğer ekolojistlerin ekoloji alanında yaptığı çalışmaların katkısı bulunmaktadır (Yaylı ve Çelik, 2011). Bununla birlikte, bu yaklaşım insanmerkezçiliğe şiddetle karşı çıkmasına rağmen, doğanın korunması için yapılması gerekenleri yine insanlara yüklemektedir. İnsanı merkeze alan tutumun doğayı ikincilleştirdiği sorununun ancak doğa bir hukuk öznesi olarak kabul edildiğinde aşılacağını savunsa da özne olmanın sınırları insan tarafından belirleneceği için kendisiyle çelişkiye düşmektedir (Maltaş, 2015). Derin ekoloji yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde iklim değişikliği milyarlarca canlının refahını olumsuz etkilediği için “kötü”dür. İnsanları koruyacak bir yöntem bulunsa dahi diğer canlılar iklim değişikliği nedeniyle mağdur olmaya devam edecekleri için bu durum değişmeyecektir (Anonim, 2017h). Diğer taraftan, derin ekoloji, daha önce de belirtildiği üzere, “tutarsız” ve “idealist” olduğu yönünde eleştirilmiş olup, bu yaklaşımın iklim değişikliğine ilişkin etik tartışmalara herhangi bir katkıda bulunmadığı da ileri sürülmektedir (Tiili, 2015).
- **Doğa Hakları:** Roderick F. Nash’ın “Doğa Hakları” isimli kitabı, çevremerkezci yaklaşımın ortaya konduğu ve geliştirildiği yayınlardan biridir. Nash, bu çalışmada, amacının, ahlakın doğaya karşı insan ilişkilerini de içermesi gerektiği düşüncesinin tarihi ve önemini ortaya

koymak olduğunu belirtmektedir. Nash, insan dışındaki çevreyi de kapsayan doğanın bütünlüğüne haklar tanıyan yaklaşımı savunmaktadır. Doğanın parçası olan bireye değil, doğanın bütününe haklar tanıyan yaklaşımıyla Nash etik yayılcı geleneğin temsilcisidir (Ertan, 2004).

- Doğa hakları düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş ve Amerikan mahkemelerinde ağaçların haklarını savunan raporuyla doğa hakları mücadelesinde önemli bir başvuru kaynağı olmuş çevremerkezci hukukçu **Christopher D. Stone**'a göre, çocuklara, kadınlara, kara derililere, kızıl derililere, mahpuslara, akıl hastalarına ve hatta canilere sırasıyla belirli haklar tanınmasından sonra, sıranın ağaçlara ve belki genel olarak doğaya gelmesi, insanlık tarihinin gelişim çizgisinin mantıksal bir sonucudur. Bu çalışması ile Stone, doğal varlıkların hakları düşüncesini açıkça savunan ve bu düşüncesini mahkeme dosyalarına taşıyan ilk düşünür olmuştur (Ertan, 2004: 101). 1972 yılında yayınladığı "*Should Trees Have Standing? Towards Legal Rights for Natural Objects?*" adlı makalesinde, hukukun zaman içindeki gelişimini ele almakta ve ormanlara, okyanuslara, nehirlere, tüm diğer doğal varlıklara ve bir bütün olarak doğaya yasal haklarının verilmesini savunmaktadır (Anonim, 2007ı). Stone, 1972 yılında yazdığı makaleyi 35 yıl sonra güncelleyerek iklim değişikliği ve okyanusların korunmasını da incelemiş ve bu çalışması ile ağaçların, okyanusların, hayvanların ve bir bütün olarak çevrenin neden haklarla donatılması ve doğadaki bu sessiz unsurların gelecek kuşaklar için korunması gerektiğini ortaya koymuştur (Anonim, 2017i).

Çevremerkezci etik anlayışa göre "tüm canlı varlıklar, bunların yaşam ortamları, doğal ve yapay nitelikteki tüm cansız değerler" in korunması gerekirken, uluslararası iklim rejiminde (özellikle BMİDÇS ve Kyoto Protokolü'nde) "insan"ın korunmasının hedeflendiği görülmektedir. Bununla birlikte, Paris Anlaşması'nda, seleflerinin aksine, "çevresel bütünlük"e de atıfta bulunmaktadır (Madde 4.13 ve Madde 6.1). Ayrıca, yine diğer iki düzenlemeye kıyasla, "uyum (adaptasyon)"a daha fazla önem verilmektedir. Bu çerçevede, 7. maddede "...ekosistemleri" göz önünde bulunduran ve "ekonomik çeşitlendirme ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi dahil olmak üzere çeşitli yöntemlerle sosyo-ekonomik ve ekolojik sistemlerin direncinin artırılmasına yönelik" politikaların izlenmesi öngörülmektedir. "Kayıp ve zararlar" ile ilgili 8. maddede de "toplulukların, geçim kaynaklarının ve ekosistemlerin dirençliliği" alanında işbirliği yapılması öngörülmektedir (Anonim, 2017j).

Çevremerkezci etiğin çevreyi tüm öğeleriyle dikkate aldığı göz önünde bulundurulduğunda, Paris Anlaşması'nda iklim değişikliğinden farklı düzeylerde etkilenen kesimlere yer verildiği ve görece daha "kırılgan ve etkiye açık (*vulnerable*)" paydaşlar arasında ayırım yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, yine 7. maddesinde, özellikle uyum konusunda yürütülecek faaliyetlerin "ülkeye özel, toplumsal cinsiyete duyarlı, katılımcı ve tamamen şeffaf bir yaklaşım takip etmesi, mevcut en iyi bilim ve uygun durumlarda geleneksel bilgiye, yerli halkın bilgisine ve yerel bilgi sistemlerine dayanması gerektiği" kabul edilmektedir. Bununla birlikte, Paris Anlaşması'nın kabul edildiği 21. Taraflar Konferansında "mavi bölge" olarak adlandırılan alanda yer alan diplomatlar, devlet başkanları ve ünlü çevrecilerin müzakereleri yönlendirmesine karşın "yeşil bölge" olarak nitelendirilen kısımda bulunan yerli halkların ve sivil toplum kuruluşlarının sınırlı söz hakkına sahip olduğu ve süreçten dışlandığı da ileri sürülmektedir (Anonim, 2017k).

4.2.4 Yeni Etik Yaklaşım ve İklim Değişikliği

Yukarıda bahsedilen etik yaklaşımların yanı sıra, yeni etik yaklaşımı kapsamında farklı görüşler sunulmaktadır:

- **Toplumsal/Sosyal Ekoloji:** Murray Bookchin "çevre"yi "I. Doğa" ve "II. Doğa" olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bookchin'e göre, "yapay çevre"yi ifade eden II. Doğa'da eşitsizlikler ve hiyerarşi hakimdir. Çevre sorunlarının asıl sebebinin oluşturduğu bu hiyerarşinin ortadan kaldırılması, bunun yerine özerk, küçük, yerel ve doğaya saygılı topluluklardan oluşan anarşist bir toplumun kurulması gerekmektedir. Bu kapsamda kapitalizm ile mücadele etmeden daha özgür, daha demokratik ve ekolojik bir toplum kurma şansımız yoktur (Anonim, 2017l). Mevcut

liberal kapitalist bakış açısından değerlendirildiğinde çevre değerleri birer iktisadi kaynak olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Bookchin'e göre dünya kıtlık sonrası çağına girmiştir. Teknolojide herkesi rahat geçindirecek potansiyel olup, teknolojik gelişmenin ortaya çıkardığı kirlilik teknolojinin akıllıca kullanılmamasından kaynaklanmaktadır (Tont, 1997). Toplumsal ekoloji açısından değerlendirildiğinde, küresel hale gelmiş çevre sorunları yumağı acilen çözüm beklemekte olup, bu sorunların çözümü mevcut sistemle gerçekleşemez. Zira mevcut sistem bizzat sorunların kaynağıdır. “*Dişinizi fırçalarken muslukları kısın, daha az su tüketen “eko-çamaşır ve bulaşık makineleri vb.” tercih edin, tasarruflu ampuller kullanın, toplu taşıma araçlarına binin*” gibi söylemler mevcut sistemin kendini daha fazla yaşatması için toplumun ilgisini başka yöne çekmeye yöneliktir. Biyosferik krizin ise tek bir çözümü vardır; o da toplumun ve ekosistemin bağına yayılmış, doğanın ve insanın yaşam alanını her geçen gün daraltan kanserli sistemi bünyeden söküp atmaktır (Çelik ve Gülersoy, 2016).

BM'nin iklim değişikliğiyle mücadele yöntemlerinin de kapitalist sistemi güçlendirdiği yönünde tartışmalar sürmektedir. BMİDÇS ve Kyoto Protokolü'nün hükümleri gereği sera gazı emisyonlarının azaltılması amacıyla uygulanan Emisyon Ticareti, Temiz Kalkınma Mekanizması ve Ortak Yürütme gibi mekanizmaların iklim değişikliğiyle mücadeleye beklenen olumlu katkıyı yapmadığı ve ülkeler arasında adaletsiz işbirliklerine yol açtığı ileri sürülmektedir. Naomi Klein, “*This Changes Everything: Capitalism vs the Climate*” adlı kitabında kapitalizm hakkında konuşulmaksızın iklim değişikliğinin ele alınamayacağını savunmaktadır (Hemaadri, 2017). BM nezdindeki uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinde “iklim kapitalizmi” söylemi de bu değerlendirmeler sonucunda yaygınlaşmıştır (Talu, 2015). Öyle ki, Venezuela Cumhurbaşkanı Hugo Chavez Kopenhag'da gerçekleştirilen 15. Taraflar Konferansı'nda “*İklim kapitalist bir banka olsaydı, zengin ülkeler onu çoktan kurtarmışlardı*” demiştir. Bu çerçevede, iklim rejiminin toplumsal ekolojinin ilkeleriyle bağdaşmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

- **Eko-feminizm:** “Feminist ekoloji” kavramı ilk kez 1974'te François d'Eaubonne tarafından kullanılmıştır. Rosemary Ruether'in önderlik ettiği bu yaklaşıma göre, kadın ve doğa yüzyıllarca aynı kaderi paylaşarak hor görülmüş ve aşağılanmıştır. Bugünkü çevre sorunlarının çoğu, özellikle kadınların sezgi, bakış ve sentez yapma kabiliyetlerinin toplumlar tarafından göz önünde bulundurulmamasından kaynaklanmaktadır. Erkek-egemen bir toplumda var olan baskı hem çevreye hem de kadına yönelik olduğundan, çevrenin ve kadının erkeğin baskı ve egemenliğinden kurtulması gerekmektedir (Tont, 1997). Eko-feminizm-iklim değişikliği ilişkisinde öncelikle kadınların açlık sınırının altında yaşayan insanların tahmini olarak %70'ini oluşturmaları sebebiyle iklim değişikliği ve çevresel bozulmanın karşısındaki en savunmasız grup durumunda olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ayrıca yaşam alanlarının tahrip olması, tarım arazilerinin yok olması (ya da iklim değişikliği ile artık üretim yapılamayacak hale gelmesi) ve tüm bunların genel sonucu olarak yoğun göçlerin başlaması gibi öngörülebilecek genel sorunlardan ilk etkilenecek olan toplumsal özne yine kadınlardır (Anonim, 2017m). Bununla birlikte, birincil doğal kaynak yöneticileri olarak özellikle çevresel adaptasyonu yönetme konusunda iyi donanımlı olan kadınların bu nitelikleri ya toplumda saygı görmemekte ya da karar alma süreçlerinde dikkate alınmamaktadır (Anonim, 2017n). Her ne kadar Paris Anlaşması'nın bazı bölümlerinde (Dibace 5. Paragraf, Madde 7.5 ve Madde 11.2) “toplumsal cinsiyete duyarlı ve toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetin” bir yaklaşım/süreç izlenmesi gerektiğine ilişkin ibareler yer alsada, mevcut iklim değişikliği rejiminde de özellikle “kadınlar ve toplumsal cinsiyet eşitliği”ni hedefleyen bir düzenleme bulunmadığını söylemek mümkündür.
- **Ekosozyalizm:** Bünyesinde pek çok farklı akımı barındıran bu hareketin temellerini Marksist ilkeler oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre, çevre bunalımının sebebi, kapitalist üretim biçimi ve onun uzantısı olan yapılarıdır. Dolayısıyla sorunun çözümü, kapitalizm yerine işbirliğine dayalı, insan gereksinimlerini gidermek üzere ekolojik olarak doğru teknolojilerin kullanıldığı

bir toplumsal düzenin kurulmasıdır. Bu yaklaşım, esasen, insanmerkezci bir yaklaşımla insan dışındaki varlıklara sadece araçsal bir değer atfetmektedir; insan, hem doğanın bir parçasıdır hem de doğadan ayırılır: O, bilinçli olması dolayısıyla doğanın ayrıcalıklı bir parçasıdır. Hümanist anlayışa sahip bu yaklaşıma göre hayvanlardan farklı olan insanın yaptığı her şey doğaldır: Kibri, açgözlülüğü, saldırganlığı, aşırı rekabetçiliği ve merhametsizliklerinden dolayı suçlu olmayan insan, kirletici de değildir. Doğanın bileşenleri ve işleyişi hakkında bilgi sahibi olunması doğaya egemen olma mücadelesinde insanı başarılı kılmaları bakımından önemsenmektedir. Böylece ekolojik korumacılık, insanmerkezci ve faydacı bir bakış açısından hareketle savunulmaktadır (İlhan, 2013). Ekosozyalizm'in uluslararası alandaki sözcülerinden ve ekosozyalist manifesto yazarlarından Michael Löwy, "Ekosozyalizm" isimli kitabında ekosozyalist etiğin başlıca unsurlarını irdelenmiştir. Bu çerçevede, iklim kriziyle mücadelede bireysel davranışların etiği değil, toplumsal bir etik üzerinde durulması gerektiği ve bireyin doğa ile kurduğu ilişkide farkındalık ve dönüşüm önemli olmakla birlikte temel iddianın kapitalist/ticari ekonomik ve toplumsal yapıların değiştirilmesi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, iklim kriziyle mücadelenin eşitlikçi bir etik üzerinden şekillendirilmesi ve Kuzey ile Güney ülkeleri arasındaki eşitsizliğin, Kuzey'in Güney'e olan iklim borcunun ve hali hazırda var olan toplumsal/sınıfsal eşitsizliklerin dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. İklim değişikliği en çok iklim değişikliğinden en az sorumlu olan yoksulları ve yoksul ülkeleri etkilediği için zenginliğin gezegen düzeyinde yeniden dağılımı ve kaynakların ortak geliştirilmesi önem taşımaktadır. Ekosozyalizm "kötünün köküne inmeyi" hedeflemesi dolayısıyla iklim krizinden çıkışı paradigma değişikliğinde, yeni bir medeniyet modelinde ve devrimci dönüşümde görmektedir. İklim krizi hem gelecek nesiller hem de diğer canlı nesilleri için risk taşımaktadır. Bu anlamda ekosozyalizm mevcut üretim ve tüketim tarzı ve insanın doğa ile kurduğu ilişki dönüşümsüz ekolojik krize radikal bir çözümün de gerçekleşmeyeceğini savunmaktadır (Anonim, 2017o).

5. İklim Etiği

5.1 İklim etiğinin tanımı ve kapsamı

Yeni bir uygulamalı etik dalı olarak ortaya çıkan iklim etiği, iklim değişikliğini temelde etik bir sorun olarak görmektedir. İklim etiği, iklim değişikliği ile ilgili sorunlara eklenen bir konu olmaktan ziyade iklim değişikliğiyle ilgili sorunlara karşı geliştirilen makul tüm politikaların önemli bir parçasıdır. Kendine özgü bir görünüme sahip olan iklim etiği, gelişim açısından henüz başlangıç aşamasındadır (Demirci, 2013).

İklim etiği ile uğraşan akademisyenler, iklim değişikliğinin çözülmesi zor birçok etik sorun ortaya çıkardığına işaret etmektedir. Bu açıdan Stephen Gardiner, iklim değişikliğini mevcut ahlak teorilerini ve ilkelerini sarsan "mükemmel bir ahlaki fırtına" olarak nitelemektedir (Demirci, 2013).

İklim değişikliğinin azaltılması (mitigasyon), iklim değişikliğinin etkilerine uyum (adaptasyon), iklim mühendisliği, gelecek nesiller, iklim yükümlülüklerinin tahsisi, iklim adaleti, din ve iklim gibi konular iklim etiğinin belli başlı ilgi alanlarını oluşturmaktadır.

5.2 İklim etiğine ilişkin başlıca çalışmalar

İklim etiği ile ilgili en önemli çalışmalardan biri 2004 yılında Buenos Aires'te gerçekleştirilen 10. BMİDÇS Taraflar Konferansı'nda çeşitli üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları tarafından kurulan "İklim Değişikliğinin Etik Yönleri İşbirliği Programı (*Collaborative Program on the Ethical Dimensions of Climate Change*)"dır. Bu Programın yayınladığı "İklim Değişikliğinin Etik Boyutlarına İlişkin Beyaz Kitap"ta cevapları tartışılan dokuz temel soru ise şunlardır:

- İklim değişikliğinin sonuçlarından etik olarak kim sorumludur?
- İklim değişikliğine karşı tedbir almak ve bu tedbirleri uygulamak sorumluluğu kimindir?
- Önlenemeyen hasarların karşılanmasından kimler sorumludur?
- Özgün iklim değişikliği politikalarının amaçlarını hangi etik kurallar yönlendirmelidir? Atmosfere ilişkin hedefler nasıl belirlenmelidir?

- İklim değişikliğinin tolere edilemeyen etkilerini önleyebilmek için insanlar, kurumlar ve hükümetler arasında sera gazı emisyonlarının azaltılmasında sorumluluğun paylaştırılabilmesi için hangi etik kurallar izlenmelidir?
- Bilimsel belirsizlik karşısında iklim değişikliği kararları alma ihtiyacının etik önemi nedir?
- İklim değişikliğine karşı harekete geçmemek veya harekete geçmeyi ertelemek için gerekçe olarak gösterilen ulusal maliyet etik olarak geçerli midir?
- Karar almada adil bir şekilde temsil edilmeyi sağlamak için hangi kurallar izlenmelidir? (Algan, 2008).

Bu alandaki bir diğer önemli çalışma BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından 1998 yılında kurulmuş bir danışma organı olan Bilimsel Bilgi Etiği ve Teknoloji Dünya Komisyonu (*World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology-COMEST*) tarafından 2010 yılında yayımlanan “**Küresel İklim Değişikliğinin Etik Etkileri (*The Ethical Implications of Global Climate Change*)**” adlı rapordur. 2009 yılında gerçekleştirilen UNESCO Genel Konferansı’nda kabul edilen karar gereğince, iklim değişikliğiyle ilgili etik prensipler bildirisinin hazırlanması konusunda bir çalışma başlatılmıştır. Bu çerçevede, COMEST tarafından hazırlanan rapor 2010 yılında gerçekleştirilen UNESCO Yürütme Konseyi’ne sunulmuştur. Söz konusu rapor, “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” kavramıyla etik prensipler arasında ne şekilde bağlantı kurulacağı ve buna bağlı olarak etik prensiplerin nasıl yorumlanacağı konusunda önemli güçlükler işaret etmiştir. Rapor, ayrıca, bu konuda UNESCO tarafından rehber ilkeler benimsenmesi gerektiğini de tavsiye etmiştir. Mesele, müteakip UNESCO Yürütme Konseyi ve Genel Konferans toplantılarında çetin tartışmalara konu olmuş, sonuç olarak iklim değişikliğiyle ilgili etik prensipler geliştirilmesine yönelik ilave adımlar atılmasının yolunu açacak ilke kararı 190. UNESCO Yürütme Kurulu toplantısında alınabilmiştir (Özkaya, 2013).

UNESCO, 22. BMİDÇS Taraflar Konferansı öncesinde 20-24 Eylül 2016 tarihlerinde Rabat-Fas’ta gerçekleştirilen bir toplantıda dünya çapında çevre alanında çalışan 24 uzmandan “**İklim Değişikliğine İlişkin Etik İlkeler Deklarasyonu (*Declaration on Ethical Principles in Relation to Climate Change (2017)*)**”nu hazırlamasını istemiştir. Bağlayıcılığı bulunmayan söz konusu Deklarasyonda yer alan başlıca etik ilkeler; “bugünkü ve gelecek nesillerin çıkarlarının korunması”, “kirleticilerin yol açtıkları zararları tazmin etmesi”, “yaşam ile yeryüzü arasındaki karşılıklı bağımlılığın tanınması” ve “bilimsel bilginin paylaşılması yükümlülüğü”dür. Deklarasyon 7-29 Kasım 2017’de gerçekleştirilen UNESCO 39. Genel Konferansı’nda kabul edilmiştir. (UNESCO, 2017).

6. Tartışma ve Sonuç

Günümüzde üzerinde durulan önemli konulardan biri olan “çevre etiği”, insanoğlunun çevreye “bir sorumluluk” duygusu içerisinde bakmasını gündeme getirmiştir. Bu sorumluluğun “insanmerkezcî” bir etik anlayışından, gelecek kuşakların da bu dünyadaki diğer doğal canlılar ve yapılarla yaşayabilmeleri adına “çevremerkezcî” bir etik anlayışına doğru evrildiği görülmektedir (Değirmen ve Dönmez, 2016). Çevre etiğinin geçirdiği bu dönüşümde, yaşanan küresel çevre sorunlarının büyük bir etkisi olmuştur. Bu kapsamda, çağımızın en önemli çevresel tehdidi olarak addedilen iklim değişikliği de gerek bir “olgu” ve gerekse “düzenlendiği hukuki araçlar” seviyesinde pek çok çevre etiği yaklaşımı tarafından değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede, insanmerkezcî yaklaşım açısından bir “olgu” olarak bakıldığında “iklim değişikliği”, insanın refahını etkilediği ölçüde bir sorun olarak görülmekte ve yalnızca “siyasi” açıdan “çözüm” üretilmesi hedeflenmektedir. Her ne kadar aydınlanmış insanmerkezcilik, modern insanmerkezcilik ve zayıf insanmerkezcilik ile insanın doğaya karşı tavrı biraz daha yumuşatılmış olsa da özünde “insanın öncelikli ve en değerli varlık” olduğu gerçeği değişmemektedir. Canlımerkezcî yaklaşım kapsamında iklim değişikliği olgusu değerlendirildiğinde; Leopold’un, yeryüzü etiği yaklaşımının, doğayı kişisel çıkarlar için yok etmenin ve sınırsız büyümenin önünü açan ülkeler için uyarı olarak kaleme aldığı ve çevre sorunlarının küresel bir tehdide dönüştüğü günümüzde bu yaklaşımın dünya üzerindeki tüm türlerin uyumlu ve huzurlu bir yaşamı paylaşarak geleceğe taşınmasını

amaçladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Gaia yaklaşımının öncüsü James Lovelock ise iklim değişikliğini Toprak Ana'nın sınırları içinde yaşayan uygarlığın sistemsel bir başarısızlığı olarak görmekte ancak insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının artışında dahi, gezegenin iklimi sabitleyebilecek kendi kendini düzenleyen mekanizmaları bulunduğunu savunmaktadır. Çevremerkezci yaklaşımın ana kuramlarından “derin ekoloji” açısından değerlendirildiğinde iklim değişikliği milyarlarca canlının refahını olumsuz etkilediği için “kötü” olup, insanları koruyacak bir yöntem bulursa dahi diğer canlılar iklim değişikliği nedeniyle mağdur olmaya devam edecekleri için bu durum değişmeyecektir. Yeni etik yaklaşımlar kapsamında ise “toplumsal/sosyal ekoloji”, küresel hale gelmiş çevre sorunlarının çözümünün mevcut sistemle gerçekleşmeyeceğini savunarak kapitalist sistemin varlığını sorgulamaktadır. Benzer bir biçimde, “ekososyalizm” mevcut üretim ve tüketim tarzı ve insanın doğa ile kurduğu ilişki dönüşmeksizin ekolojik krize radikal bir çözümün de gerçekleşmeyeceğini savunmaktadır.

Küresel düzeyde uygulanan düzenlemeler çevre etiği yaklaşımları bakımından incelendiğinde ise, BMİDÇS, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması'nın insanmerkezci bir yaklaşımla hazırlandığı konusunda geniş kapsamlı bir mutabakatın olduğu görülmektedir. Her ne kadar 2015 yılında kabul edilen Paris Anlaşması seleflerine kıyasla “daha canlımerkezci ve çevremerkezci” gibi görünse de bu hususları destekleyecek hükümler içermemektedir. Paris Anlaşması'nın toplumsal cinsiyet eşitliğine yaptığı vurgu da yeni etik yaklaşımların ilkelerine uygun olduğunu iddia etmek için yeterli görünmemektedir.

Bu noktada, yeni gelişmeye başlayan iklim etiğine dikkat çekmek gerekmektedir. İklim değişikliği sorunsalının “kendine özgü” niteliklerini de kullanarak münhasır bir alan olarak ortaya çıkan iklim etiği iklim adaleti, iklim yükümlülüklerinin tahsisi ve gelecek nesillere karşı sorumluluk gibi boyutları ile iklim değişikliği-etik ilişkisinin daha derin bir biçimde incelenmesini sağlamaktadır. Her ne kadar “iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları konusunda bilimsel bir oydaşma bulunmadığı ve bilimsel belirsizliğin sürdüğü” ve “iklim etiğinin ulusal ekonomilere olan maliyetinin yüksekliği ve gelecekte daha az maliyetli teknolojiler bulununcaya kadar önlem alınmasının ertelenebileceği” gibi gerekçelerle iklim değişikliğiyle mücadelede atılacak adımlara ket vurulmaya çalışılsa da, yapılan bilimsel çalışmalar söz konusu argümanları büyük ölçüde çürütmüştür.

Bu kapsamda, hâkim değer sisteminin insan kaynaklı iklim değişikliği gibi küresel çevre sorunları hakkında düşüncelere yön vermek açısından uygun ve yeterli olmadığını vurgulamakta fayda görülmektedir. Özellikle iklim değişikliğinde kuşaklar arası adalet gibi ciddi bir sorunun çözümü için daha yüksek ahlaki standartlar gerekmektedir.

Kaynaklar

- Ak, S. 2013. *Yeşil Tüketim Yaklaşımı Ekseninde İslami Çevrecilik*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akkoyunlu Ertan, K. 1998. Çevre Etiği. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1, Mart 1998, 125-139 (http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/66fc4e7dedc9e51_ek.pdf?dergi=Amme%20Idaresi%20Dergisi) (03.04.2017).
- Akkoyunlu Ertan, K. 2015. Leopoldcü Düşünce ve Yeryüzü (Toprak) Etiği. *Memleket SiyasetYönetim (MSY)*, Cilt 10, Sayı 23, Ocak 2015, 1-20.
- Algan, N. 2008. İklim Etiği. *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 32 Sayı: 259 (2008), 191-204.
- Anonim 2017a. Meteoroloji Genel Müdürlüğü, <http://www.mgm.gov.tr/kurumsal/haberler.aspx?y=2014&f=ipccsentez> (Erişim tarihi: 01.04.2017).
- Anonim 2017b. Çevre ve Orman Bakanlığı (mülga), http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Mevzuat/BM_iklimcerceve.pdf (Erişim tarihi: 02.04.2017).
- Anonim 2017c. Çevre ve Orman Bakanlığı (mülga), http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Mevzuat/kyoto_protokol.pdf (Erişim tarihi: 02.04.2017).
- Anonim 2017d. US Climate Action Network, <http://www.usclimatenetwork.org/resource-database/briefing-paper-international-climate-change-negotiations-in-warsaw/> (Erişim tarihi: 02.04.2017).
- Anonim 2017e. United Nations Framework Convention on Climate Change, http://unfccc.int/paris_agreement/items/9485.php (Erişim tarihi: 02.04.2017).

- Anonim 2017f. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, http://www.emo.org.tr/ekler/da03ea094d73850_ek.pdf?dergi=1021 (Erişim tarihi: 10.04.2017).
- Anonim 2017g. Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, <http://ipc.sabanciuniv.edu/new/cop21-ardindan/> (Erişim tarihi: 22.05.2017).
- Anonim 2017h. Love of Wisdom, http://loveofwisdom.weebly.com/uploads/9/0/1/4/9014354/deep_and_shallow_ecology_explanations.pdf (Erişim tarihi: 06.04.2017).
- Anonim 2017ı. *İkibin Elli Dergisi*, <http://www.ikibin50dergisi.org/18/insanin-cevre-hakkindan-doganin-haklarina-ekolojik-anayasa.html> (Erişim tarihi: 06.04.2017).
- Anonim 2017i. *Rights of Mother Earth*, <http://www.rightsofmotherearth.com/should-trees-have-standing> (Erişim tarihi: 06.04.2017).
- Anonim 2017j. *United Nations Framework Convention on Climate Change*, http://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf (Erişim tarihi: 07.04.2017).
- Anonim 2017k. Carnegie Council for Ethics in International Affairs, https://www.carnegiecouncil.org/publications/ethics_online/0113_ (Erişim tarihi: 07.04.2017).
- Anonim 2017l. <http://www.ekoloji.org/index.php?option=content&task=view&id=96&catid=35&Itemid=53> (Erişim tarihi: 07.04.2017).
- Anonim 2017m. *Gaia Dergi*, <https://gaiadergi.com/ekolojik-emperyalizm-sorunlari-kadin/> (Erişim tarihi: 07.04.2017).
- Anonim 2017n. *Terra Biyogen Ekoloji Grubu*, <https://terraekoloji.org/2015/06/16/ekofeminizm-nedir/> (Erişim tarihi: 07.04.2017).
- Anonim 2017o. *Yenidüzen Gazetesi*, <http://www.yeniduzen.com/yasadigimiz-felaket-82928h.htm> (Erişim tarihi: 10.04.2017).
- Anonim 2017ö. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization., <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/comest/ethical-principles/questions-and-answers/> (Erişim tarihi: 23.05.2017).
- Barry, J., Mol, A. P. J., Zito, A. R. 2013. Climate change ethics, rights, and policies: an introduction. *Environmental Politics*, 22:3, DOI: 10.1080/09644016.2013.788861, 361-376 (<http://dx.doi.org/10.1080/09644016.2013.788861>) (10.04.2017).
- Çelik, M. A., Gülersoy, A. E. 2016. Kaos Ortamında (Çağında) Mekân-İnsan Etkileşimine Bütüncül Bir Bakış: Ekolojik Toplum Paradigması. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2016 Güz, sayı: 22, ISSN 1306-9535, 163-183 (<http://www.flsfdergisi.com/sayi22/163-183.pdf>) (07.04.2017).
- Çüçen, A. 2011. *Derin Ekoloji*, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Bursa, (<http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2011/12/derinekoloji.pdf>) (05.04.2017).
- Değirmen, N., Dönmez, E. 2016. *Çevre Etiği Açısından Türkiye’de Katı Atık Sorunlarının Değerlendirilmesi*, ISEM2016, 3. Uluslararası Çevre ve Etik Sempozyumu, 4-6 Kasım 2016, Alanya, 259-266.
- Demirci, M. 2013. İklim Etiği ve Özdeşlik Sorunu. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt/Vol. XXXII, Sayı/No. 2, 2013, 225-248.
- Doğan, S., Tüzer, M. 2011. Küresel İklim Değişikliği ile Mücadele: Genel Yaklaşımlar ve Uluslararası Çabalar. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı (44) 2011, İstanbul, 157-194.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT). 2000. *İklim Değişikliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Dündar, A. K. 2005. *Avrupa Birliği ve Türkiye’de İklim Değişikliği Politikalarının Yenilenebilir Enerji Kaynakları Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ediger, V. Ş. 2008. Küresel İklim Değişikliğinin Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye’nin Politikaları. *Mülkiye, Yaz/2008*, Cilt: XXXII, 133-158.
- Eren, M. 2015. Çevre Sorunları Karşısında Sorumluluk Etiği. *Kelam Araştırmaları 13:1 (2015)*, 439-452.
- Ergün, T., Çobanoğlu, N. 2012. Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği. *Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, 3(1) DOI: 10.1501/sbeder_000000041, 97-123 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/49/1637/17527.pdf>) (03.04.2017).
- Ertan, B., (2004).2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye. *Yönetim Bilimleri Dergisi (1:3) 2004 Journal of Administration Sciences*. 93-108.
- Gardiner, S. M., Caney, S., Jamieson, D., Shue, H. (2010). *Climate Ethics: Essential Readings*, Oxford University Press.
- Hemaadri, SR, (2017). Climate Change and Sinking Ethical Endeavours, *J Pol Sci Pub Aff* 5: 231, DOI: 10.4172/2332-0761.1000231, 1-5 (<https://www.esciencecentral.org/journals/climate-change-and-sinking-ethical-endeavours-2332-0761-1000231.pdf>) (10.04.2017).
- Hulme, M. 2016. *İklim Değişikliği Konusunda Neden Anlaşmıyoruz?*, İstanbul: Alfa, Birinci Basım.
- İğci, T. 2015. *İklim Değişikliği Politikalarının Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sanayi Sektörüne Olası Etkileri: Maliyetler ve Rekabet Edebilirlik Bakımından Değerlendirme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV). 2013. *2020’ye Doğru Kyoto-tipi İklim Değişikliği Müzakereleri- Avrupa Birliği’nin Yeterliliği ve Türkiye’nin Konumu*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No: 268, İstanbul, Aralık 2013, ISBN: 978-605-5984-61-8, <http://www.ikv.org.tr/images/files/Kyoto.pdf> (01.04.2017).

- İlhan, D. 2013. *Türkiye’de Benimsenen Çevre Etiği Yaklaşımları: Gönüllü Çevre Kuruluşları Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jamieson, D. 1992. Ethics, Public Policy, and Global Warming. *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 17, No. 2 (Spring, 1992), 139-153 (http://www.jstor.org/stable/689781?seq=1#page_scan_tab_contents) (10.04.2017).
- Karakaya, E. 2016. Paris İklim Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2016, 1-12.
- Kayaer, M. 2013. Çevre ve Etik Yaklaşımlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2013, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, 63-76.
- Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban, A. 2015. *Çevre Politikası*, Sekizinci Baskı, Ankara: İmge.
- Maltaş, A. 2015. Ekoloji Ekseninde İnsan-Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17 (29), 2015, 1-8.
- Özdağ, U. 2011. Sessiz Bahar’dan Sonra Ses Getiren Elli Yıl: Kadın, Çevre, Sağlık. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, (Aralık 2011), 179-199.
- Özkaya, S. Y. 2013. İklim Değişikliği ve Etik Prensipler. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar*, Mayıs 2013, Yıl: 13, Sayı: 46, 123-132.
- Sezer, Ö. *Küresel Konferanslar ve Çevre Sorunları: Çevre Kalkınma ve Etik Açısından Eleştirel Bir Değerlendirme*, 761-780 (<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SEZER-%C3%96zcan-K%C3%9CRESSEL-KONFERANSLAR-VE-%C3%87EVRE-SORUNLARI-%C3%87EVRE-KALKINMA-VE-ET%C4%B0K-A%C3%87ISINDAN-ELE%C5%9CET%C4%B0REL-B%C4%B0R-DE%C4%9EERLEND%C4%B0RME.pdf>) (10.04.2017).
- Şakacı, B. K. 2011. *İnsanmerkezcilik ve Çevremerkezcilik Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi ve Eleştirisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Talu, N. 2015. *Türkiye’de İklim Değişikliği Siyaseti*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Tiili, K. 2015. *Naessian deep ecology, political action and the climate crisis*, Master’s thesis of Philosophy, Faculty of Humanities. University of Oslo, Spring semester 2015, (<https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/46071/Tiili-Master-thesis.pdf?sequence=1>) (06.04.2017).
- Tont, S. A. 1997. *Sulak Bir Gezegenden Öyküler*. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 44, Ankara.
- Türkeş, M., Sümer, U. M., Çetiner, G.,(2000). “Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri”, *Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları*, ÇKÖK Gn. Md., Ankara.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). 2017. *Declaration on Ethical Principles in Relation to Climate Change (2017)*, SHS/BIO/PI/2017/2, France, 2017.
- Yaylı, H., Çelik, V. 2011. Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Radikal Bir Öneri: Derin Ekoloji. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 / 2011, 369-377 (<http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/viewFile/175/159>) (05.04.2017).
- Yıldız, M. 2016. *Doğa Koruma ve Ormancılıkta Kamudaki Karar Vericilerin Çevre Etiği Algısının Uygulamalı Etik Açısından Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.